

رۆلی زمان و دیرۆک

وهک بنه مایین ناسناما کوردی یا نه ته وایه تی

دئیگرتن و ژیکفه بونیدا

پ.ی.د. شقان محمد خالد

Shivan.Khlid@uod.ac

زانکویا دهوک/ کولێژا زانستین مروفایه تی/ پشکا میژوو دهوک-عیراق

ره زامهندی بلاو کردنهوه : ۲۰۲۵/۴/۱۰

ره زامهندی وهگرتنی توژیینهوه : ۲۰۲۵/۴/۱

کورتیا فهکولینی:

بابه تی نه ته وایه تی و فهکولینین لدور نه ته وایه تی بویه جهی گرنگیپیدانا نافه ندین لیکولن، زمان و دیرۆک وهک دوو بنه مایین سه ره کی بو ناسنامیا هه ره نه ته وایه کی دهینه هه ژمارتن. زمان ئیک دفاکتهرین پیکفه گریدانا تاکانه، زهنگینی و هیزا هه ره زمانه کی زهنگینی و هیزا ناخافتنکه ره ب وی زمانی یه. زمانی کوردی خودان چه ندین زارا قین جودایه، ژ نه گه ری که شناتیا وی یان ژ نه گه ری بارودوخێ جوگرافی و هاتنا چه ندین میلله تین داگیرکه ره بو کوردستان، هه ره و هه نه بونا گیانه کی ئیکگرتی بی سه ره به خو ل چه ره خین نا قین و نوئ تاییه ت ب کوردان فه، به لکو دابه شه بونا وان له سه ره چه ندین شانেশین و میرگه هین جودا. لهوما زمانی کوردی نه شیا ببیت جهی ئیکگرتنی به لکو بویه نه گه ری ژیکفه بونی. هه ره و هه دیرۆک وهک دفاکتهری هیزۆ بو ئیکگرتنا تاکین میلله تی، سه ره رابی دیرۆکا کوردان یانژی سه ره که فتن و خودان قاره مانی، لی نه بونا ده له تا کوردی یا سه ره به خو و دابه شه بونا کوردستان بویه نه گه ری نه گرنگیپیدانا پیدقی ب دیرۆکا گشتگیر یا کوردان به لکو بنتی گرنگی و دیچه نا دیرۆکا ناوچه گیری دهینه دان، هه ره و هه مه زنه کن و بناقرا قاره مانین ناوچه یی. لهوما دیرۆکا کوردان ژ ی نه بویه فاکتهری هیزۆ بو ئیکگرتنی به لکو بویه جهی ناوکی و ژیکجودا کرنی.

په یقین سه ره کی: نه ته وه، کورد، زمان، دیرۆک، ئیکگرتن، ژیکفه بون.

پیشه کی:

بابه تی رۆلی زمان و دیرۆکی د پیکنینانا ناسناما نه ته وایه تی یا ئیکگرتی بویه جهی گرنگیپیدانی بو نه ته واپاریزین کورد. زمان و دیرۆک وهک دوو بنه مایین سه ره کی بو هه ره نه ته وایه کی دهینه هه ژمارتن. زمان ئیک ژ فاکتهرین پیکفه گریدانا تاکانه، و په یادکرنا ئیکگرتنه کا ده رونی. لی زمانی کوردی ژ به ره دابه شه بونی له سه ره چه ندین زارا قین جودا، نه شیا ببیت جهی ئیکگرتنی به لکو بویه نه گه ری ژیکفه بونی دناف کومه لگه هه کوردیدا. هه ره و هه دیرۆک وهک دفاکتهری هیزۆ بو په یادکرنا ئیکگرتنا تاکین ملله تی، لی دیرۆکا کوردان ژ ی نه بویه فاکتهری هیزۆ بو ئیکگرتنی به لکو بویه جهی ناوکی و ژیکجودا کرنی. ئەف فهکولینه هاتیه دابه شه کن له سه ره سی ته مه ران، د ته مه ری ئیکیدا کورتنیه کا دیرۆکی بو ده ره که تا هه زرا نه ته وایه تی و بنه مایین وی هاتیه ته ره خانکرن. د ته مه ری دوویدا باس ل بنه مایین زمان وهک دفاکتهری ئیکگرتنی بو تاکین ئیک ملله ت هاتیه کرن، وپاش کاریگه ریا زمانی کوردی له سه ره ژیکجودا کرنا ناخافتنکه ره ب وی ب نه گه ری هه بونا زارا قین جودا هاتیه باسکرن،

و چاوانییا بکارئینانا زمانی بو پیداکرنا ناسناما کوردی یا ئیکگرتی. د تهوری سی یی و دوماهیکیدا باس ل رولی دیروکی و مک بنه مایی ناسناما نه تهوری، و کاریگربیا دیروکا کوردان لسه تاکئ کورد ژ لایی ئیکگرتن و ژیکجوداکرنیدا هاتیه کرن. پشئی بدوماهیك هاتن ژ فکولینی نهم گه هشتینه کومهک نهنجاما، و لئوماهیکی ژمارهک راسپارده هاتیته ناراسته کرن.

تهورئ نیکی / بنه مایی نه تهوری یاکوردی.

نه تهوری، رامانا وئ ههستا تاکئن ئیک نه تهوریه کو په یوه ندیه کا هه ی وان پیکه کومهک و وان ژ نه تهوری دی جیاواز دکته. په یوه ندیه کا رهگزی یان زمانی یان دیروکی یان روشه نبیری یان شارستانی یان نابوری یان سیاسی یه (عبدالعزیز: 2009، 146). ههروسا حمز و فیانا تاکئن ئیک نه تهوره، کو دهشیارن لئور که ساتیا خو یا دیروکی، بو پیداکرن و پیشه برنا دولتهک خودان سهوروی (هوبسباوم: 1999، 21). نه تهوری بئیه مکی گشتی هاتیته نیاسین ل ئهورویا لئوماهییا چهرخی ههژدی و گه شه یا کری لچهرخی نوزدی، ههتا گه هشتیه قوناغا دامه زاندا دولتهی لسه بنه مایی ناسناما نه تهوری (علی و عبودالا: 2011، 36).

سهورایی هه بونا چهندين پیناسا بو پیکه هه نه تهوری، لئ بههرا پتریا تابهت مهندا دیاردکهن کو چهند بیرو دزین جودا بو بنه مایی نه تهوری یی هه، ژ هه میا بهر چاقتن، نه تهوری لسه بنه مایی ئیکبونا زمانی، و دهیته نیاسین ب بیرو دزا نهلمانی ژ بهر هزر قانین نهلمان کو ئیکه کس بوون ناماژه بو کرین. ولایهنگرین ئیکبونا زمانی کاریگربیا فی بنه مایی نه تهوری بو نه تهوری دن دهیته گوهرین (هوبسباوم: 1999، 28). ههدهک تابهت مه ندین دن نه تهوری لسه بنه مایی ههزا پیکه ژ یانی دهنه پیناسه کرن، نهف بیرو دزه دهیته نافکرن ب بیرو دزا فهرنسی و دبیزیت شهنگستی پیکاتا نه تهوری حمز وئاره زویا مله تابه بو پیکه ژ یانی ئانکو ژ یانا هه فیشک، زیده باری ئیکبونا کلتوری و دیروکی (بشیر: 1994، 372؛ زرزور: 1999، 43). لایه نهکی دی نه تهوری لسه بنه مایی ئیکبونا ژ یانا نابوری پیناسه دکهن، و مارکسیهت لسه فی بوچهی رادوه ستیت، و دبیت بهر ژ هوندین نابوری و هه فگرتنا نابوری بهیزترین بنه مایه بو ئیکبونا نه تهوری (عبدالعزیز: 2009، 147).

سهورایی هه بونا جوازیی دیناسیین نه تهوری، دا، دبیت زانا و بیر مه ندین تابهت ب هزر و ههستا نه تهوری چهند بنه مایی جودا بو پیکه ئینانا ناسناما نه تهوری دهست نیشان دکهن (زرزور: 1999، 66)، ئیک (نهد) کو بنه مایه ک خورستی و جوگرافی و سروشتی یه (توفیق: 2006، 13). خالا دووی (مروف) و مک گروپهکی دهست نیشانگریه و گریدان پیکه ههیه لسه نهدهکی دهست نیشانگری. بنه مایی سی یی (زمان)، کو ئالافی تیکه هه شتن و راده بیتی یه دناقهرا وی کروپی مروقاندا (نامیدی: ب.ت، ص 12). بنه مایی چاری (دیروک) نهوژی دهنه نجامی پیکه هه شتن وان بنه مایی بهری نوکیه، و تومار کرنا رویدانین وی گروپی لسه نهدی دهست نیشانگری و بزمانی وان یی تابهت (عبدالعزیز: 2009، 147).

فوکولین دباهتی نه تهوری و ههستا نه تهوری یا مله تی کورد ناهیه نهنجامدان بی خواندنا رهوشا گشتی یا جهی جوگرافی یا نهف مله ته دنافا دژیت، و دقیت کواندین جیاواز ین مله تی کورد تیدا دهر باس بوی برچاقت بهینه و هرگرتن، کو دگریدایه ب ریازا دیروکی یا ریر موی نه تهوری تیدا گه شه کری، و مکی سروشتی جوگرافی، گه فین دهر مکی، داگیر کاری نهدی، رهوشین ئانجیبوونی، گه شه کرن و بهر فهه بونا دیموگرافی. ئانکر ایه وه لاتی کوردان یی بهر فهه و فهگری، بگشتی خودان سروشتهک جوگرافی سهخت و جیوازه، ولاتهک زنجیرین جیایان دریز و بلند، و پری روبر و گومین ئافی ین مهزن، و هاتیته دابهشکرن لسه چهندين هه ریم و ناوچه یین سروشتی ین جودا .

کوردستان بدریزا هیا دیروکی دهر وازه بوویه بو هیرشین دوژنا و شهولین مشه ختیبوونی و کریارین بازار گانیا جیهانی، و ژ بهر نه بوون یان کیماسیا ریک و ئالفین گه هاندنی، و نه بوونا په یوه ندین بهیز دناقهرا دهقه رین جودا ین کوردستانی، و هه بونا زاراقین زمانی ین جودا، و شانازی کرن ب دیروکا ناوچه یی، ئیدی هه هه ریمهک بویه خودان ساخله تین ناوچه یی ین جودا ژ لایی

جفاکی و نابوری و سیاسی و هزری. دگهل پیدابوونا ههستا نتهوایهتی لدهف کوردان، کهفتینه ژیر کاریگه ریبیا دهولتهتین داگیرکار و کوردستان دوباره هاتیه پارچه کرن دناقبهرا چهندین دهولتهتاند (سابیر ، 2014، 31).

سهره رای هه بوونا ئیک سهروکانییا نشی بو کوردان، کو ههمی پیکفه مللهتی کوردن لی ب پینشفه چوونا دیروکی و بتاییهت پستی درستبون و دامه زاندا میرگه هین کوردی بین سهر به خو ده مین نوی، ئیدی ساخله تین ناوچهیی و هه ریمی لدهف کوردان پتر زال بوون ، و هزر کرن وفلسه فا حکومرانیی و شیوازی هزر کرنا نابوری و جفاکی و کهلتوری ل هه میرگه هه کی بو یا دی جیواز بویه. کو هه هه ریمهک یان میرگه ههک بویه خودان دیروکهک وزارا فه کی زمانی و هوزانقان و چه ههنگین تاییهت بخووفه . ههروسا هه میرگه هه کی یان ناوچه کی ناریشین خو بین تاییهت هه بوونه، و میرگه ها و ناوچه یین دی ژئ دبی ناگه هی بوون .

نهیا بسانهی یه بهروارهک یان رویدانهک دیروکی یا دهست نیشانگری بهیته دانان بو دهستپیکا پیدابوونا ههستا نتهوایهتی، یان خالهک بهیته دانان و مک چه رخان بو دهرکهتا ههستی نتهوایهتی لدهف کوردان بقی تیگه ههشتنا سهردهم . هه ر ژکهفتندا کوردان ههست ب هه بوونا خو یا نتهوایهتی کریه ، ژبه ر ئه و ئهردئ لسه ر دژیان (کوردستان) ئهردئ کوردانه ، و زمانی دهاته بکار ئینان زمانی وان یی کوردی بویه ، و دیروکا وان دیروکا کوردانه (البوتانی ، 2005 ، ص 8).

گرنگترین هوکارین دبه نهگه ری پیکهاتنا نیزیکیا تاکین نتهوین جیاواز و ههستین وان نیزیکی ئیک دکهن ، زمان و دیروکن، ههروسا باوهری بنیکبوونا نهژادی ژئ پلهیا ئیک دزقریتهفه بو نیکبوونا زمانی و دیروکی .
تهوهرئ دووئ / رولی زمانی دپیکینا ناسناما نتهوایهتیدا.

زمان شیومیهکه ژ شیوه یین هزری و دهر برینی ، ورولهکی گرنگ ههیه دپیداکرنا هشیاریی دا. ههروسا زمانی گرنگی یهکا مهن دجهئینانا ئیکبوونا نشیمانی و پیداکرنا ناسنامهکا نتهوهیی دناقبهرا کورین مللهتی دا ههیه. چ کروپین مروقان ناهینه دین و مک نتهوه یان مللهت نهگه ر وان زمانی خو یی تاییهت ب دان وستاندنئ نهینن. زمان و نتهوهی په یوهندییهکا ب هیز ب ههفدوووه ههیه، و نتهوئ مللهتان ب ریکا زمانی وان دهیته زانین (عملی و عبودالا: 2011، 33). هه بوونا زمانی گریدایه ب هه بوونا هه نتهوهیهکیفه ، چونکی وان دهر و بیراندا نیزیکی دکهتهفه، و دهینه هاندان دئیکبون بن و ههفسوز بن دگهل ئیک پتر ژکهستین دی یین بهندهک زمانین دی دناخفن، و نهف زمانه دبیه تاییهتمهندییهکا بهرچاف یا وان، ژبه رکو وان هانددهت هزر کرنا وان وکی ئیک بیت و ههست ب لایهنگریی بکن دناف ئیک گروپ دا، چونکی زمان نامرازئ لیکتیگه هشتنی و هزر کرنئ و فهگوهاسنا هزر ودهسکهفتیایه ژباب و باپیرا بو نهومین پاشهروژئ، و نهو هوکارئ ئیک یه بو گهسه کرن و بهیز کرنا په یوهندیین سوزدار و هزری دناقبهرا تاکه کهسی وگروپی، چونکی بوارین چالاکیین جفاکی وروشه نیبری و نابوری زیدهدکته، و بقی چهندئ بهشدار یی دکاریگه ریا ئیکبوونا نتهوایهتیدا دکته (بادی : 2018 ، 15).

زمان دهیته ههژمارتن گرنگترین په یوهندییا مروقی گریددهت دگهل خهلهکی دی، چونکه نامرازئ تیگه هشتنی یه دناقبهرا مروقاند، و نالاقئ هزر کرن یه. هزر کرن ناخفتهکا قهشارتی یه، و ناخفتن جوهرهکی هزر کرنا ئاشکرایه. ههروسا زمان ریکهکه بو فهگوهاسنا هزر و بیرو ودهسکهفتان ژدمیابا بو زاروکا، و ژباب و باپیرا بو نهفیا. دیسان زمان تاییهتمهندییهکی ددهته هزر کرنا مروقی، و کار تیکر نهکا کویر دکته لسه سوزین وی، ئهو زمانی مروقی گولیدییت ژزاروکیینی کار تیکر نهکا کویر دکته سهر پیکهاتا وی یا سوزداری و گریدانهکا گیانی دگهل دروست دبیتن. لهورا ئیکبوونا زمانی جوهرهکی ئیکبوونی دهر کرنئ و ههست کرنئ دا پیدادکته. و مروقی گریددهت بزنجیرهکا دریز و ئالوز ژپه یوهندیین هزری و سوزداری. لدوماهیکی زمان بهیزترین په یوهندییا دناقبهرا تاک وگروپا پیدادکته. ژبه ر زمان ژننهوهکی بو نتهوهکا دی دجیاوازن ، لهورا تشتهکی سروشتی یه ببینن ئهو مروقین بهشدار دئیک زماندا پتر نیزیکی ههفدووونه، و پتر ههفسوزن دگهل ئیک، و جیاوازن ژکهستین دی، و بقی چهندئ نتهوهکا تاییهت پیکدینن (الحصري : 1984 ، 21).

کوردان ب درێژیا دیروکی شیانه زمانی خو یی کوردی ب زاراقین خو ین جوداقه ب پارێزیت، و ئەگەر ئی پاراستنا زمانی کوردی کو ب گیانی نەتەوا کورد دەیتە نیاسین، ئەگەریت بو کو ب بەردەوام کورد ددیروکییدا ژلایی سەروک و ریبەرین خو بین کورد قە دەاتنە بریفەبرن، ئەف چەندە ئیک ژ ئەگەرین مانا ب زیندییا کوردان وەک نەتەوه ومانا زمانی کوردییه (البوتانی : 2005، 9) .

گەلەک جاران، هەندەک نەتەوا هەندەک نەتەوین دی داگیرکریه، وکاروبارین وان بریفەبرینه. ئەفە دبیتە ئەگەر نەتەوا داگیرکری سەرخوہیونا خو ژ دەست بەت، بەلێ مادەم زمانی خو یی تایبەت دیارزیت و مادەم یا جیاوازه ژ نەتەوا داگیرکەر بریکا فی زمانی، کیانی خو ژ دەست نادات. دیروکی سەلماندە، ئەو نەتەوا داگیرکری یا زمانی خو دیارزیت، وەکی وی زیندانکریه یی کلیلا زیندانا وی دەستی ویدا بیت. ئەو دسیت خو ژ زیندانی رزگار بکەت، ونازادی و سەرخوہیونا خو ل روژمکی ژروژان بزفرینتەفە، چونکی دمینیت زیندی بزینا زمانی خو. بەلێ ئەگەر نەتەوا داگیرکری ببورینا دەمی زمانی خو ژ دەستدا و زمانی دەولەتا داگیرکەر وەرگرت، ئەفە ژینا خو ژ دەستدا، وچوو دناف کیانی نەتەوا داگیرکەر، و چ هیفی نامینن بزفرینتەفە نازادی و سەرخوہیونا خو (الحصری : 1984، 21).

ژفی چەندێ هەمی بومە دیار دبیت، زمان گیان و ژینا نەتەوہییه، و ئەو شەنگستی نەتەوا یەتی یە و بربرا پشتا وی یە، وگرنگترین بنەمای ناسناما نەتەوا یەتی یە. و ئەگەر نەتەوہکی ژ نەتەوا زمانی خو ژ دەستدا، و ب زمانەکی دی ناخفت، ئەفە ژینا ژ دەستدا وچوو دناف وی نەتەوہی دا یی زمانی وی وەرگرتی. ونازفرینتەف ژینا تاکو هشیاری و هەستا نەتەوا یەتی بزفرینتەفە (کردی: 1990، 136).

دگەل هاتنا دەستەلادارییا موسلمانا بو دەفەری کوردان، گەلەک ژ دیروکفانین عەرەب و موسلمان هەولدا یە دیروکا کوردان بشیوین، و نقشی وان کریت بکەن، لژی فشارا هەندەک پالەدرین رامیاری و دیروکی. و ئەفی قوناعی سەلماند کو هەول هاتینە دان بو گوہورینا زمان و داب و نەریتین کوردان. و کاریگەرییا ئەفی هەول دیمینت ل سەر درێژیا دەمی دەستەلادارییا مللەتی داگیرکار ل سەر کورد و کوردستانی. هەولین ب عەرەبکرن کوردستانی و فیرکرن زمان و ئەدەبی عەرەبی گەلەک دکاریگەر بوون ل سەر کوردان، تا وی رادە ئیدی کوردان خو ژبیر کر و زمانی خو ژ دەست دا و لدوماهیکی ناسنامە و دیروکا خو بەرزمەر (رسول : دت، 62). ژبەر هیزا زمانی عەرەبی وەک زمانی ئاینی موسلمانا، ئیدی زمانی عەرەبی بو یە زمانی رەوشەنبیری ل دەف کوردان، کو مللەتی کورد مینا گەلەک مللەتین دی دەست ژ زمانی خو وەک زمانی زانست و زانین و ئەدەبی بەردا، و بەژداری زەنگینکرن کەلتور ئی عەرەبی کریه. کو چەندین زانا و نفیسەری کورد دیت پیدفیه ئیدی فیرکرن و زانین بزمانی عەرەبی بیتن، و گرنگی ب زمانی خو ئەدا (سابیر : 2014، 31). ئەف چەندە یا بەردەوام بو یە تاکو زانا و هوزانفانین کورد دیتی کو پیدفیهک فەرە بزفرنە فە بو زمانی خو زمانی دایک (البوتانی : 2005، 42).

دەستپیکا هەستا نەتەوا یەتی یا کوردی ل دەف ئەدیب و هوزانفانا پەیدا بو یە، بەروقازی مللەتین دی ئەوین سیمایین نەتەوا وان بریکا بیری مەند و هزرانانا هاتینە دیارکرن. ئیکەمین زفرینا کوردان بو دەر برین ژ هەستا خو یا نەتەوا یەتی ب زمانی کوردی ئەدگەریت بو چەرخ نەهێ زاینی، ل دەمی بابا روخی هەمەدانی (مرنا وی 841ز) ئیکەم سرودا خو ب زمانی کوردی نفیسی. و داخاز ژ کورین کوردان دکەتن وەک شیرا لژی دوزمن و داگیرکارا بچەنگن (رسول: د. ت، 57). هەروەسا هوزانفان بابا تاهری هەمەدانی (مرنا وی 801) ئەوی وەلات وەک گولەک دایە دیارکرن، کا چاوا ئەوی رەنج و زەحمەت ب ئافدانا وی بریه، و هەندەک کەسین دی (داگیرکار) بیهنا وی ب هەلکیشن. ئەف سرود و هوزانە زفرینا کوردان بو زمانی وان دیارکەن، و بەلگەنە ل سەر هەبوونا هەستا نەتەوا یەتی، بەلێ هیشتا نە گەهشنبو قوناعین پینشکەفتی بو هزرا نەتەوا یەتی. ئەفان نفیسینا گرنگیەک مەزن و تایبەت هەبو یە، و دوپاتکر کو دشیاندا یە ب زمانی کوردی نفیسین بەینە کەن، و چ شاشی و گونەهکاری دفی چەندیدا نینە. (البوتانی: 2005، 12-15) .

بفی رنگی ههستا نتهواپهتی یاکوردان لدهستپنکی دچارچوئی بهرهمین زمانی و دیروکی بین هوزانقان و دیروک نقیسن کورد پهیدابویه. ئهوین ههولداپی ژیان و ژیارا و هیفی و ئومیدین مللهتی خو بریکا ئهدهب و دیروک و زمانی بهرچاڤبکهن، بو هشیار بونا ههستا نتهواپهتی و ئاراستهکرنا وئ دخمهتا ئیکبون و ئیکگر تئیدا. دئهفی مژاریدا جزیری و خانی دپیشهنگیون، لسهر هشیارکرنا کوردان ب زمان و دیروکا وان، و ب تایبتهت زمان کو دهیته ههژمارتن گیانی هه نتهموکی (البوتانی: 2005، 22-26).

سههرایی دوباره فهگهریانی بو زمانی دایک و پیتهدان و نقیسن ب زمانی کوردی، لی ئاریشهیهک بهرامبهر کوردان د زمانیدا و مک بنهمایهکی ناسناما نتهواپهتی یا ئیکگر تی پهیدابویه، ئهوی ژی ههبوئا زاراقانه، ئهف چهنده ژی بویه ئهگهری پهیدا کرنا ئاستهنگا د ئاستی تیگهههشتن و ئالوگورکرنا بیر و را و هزراندا دناقهرا تاکی کورد، و نئیزیکیون دناقهرا تاکین کورد دناف ئیک کومهلگه هدا لاواز بویه (بهکر : 2004، 73). ههروسا دوژمنین کوردان بههردهومی ههول داینه ئهف زمانه نهمینیت و هه دلاوازییدا بیتن، بریکا مملانی دناف دیالیکتاندان یان بی بها کرن و کیم کرنا بکار ئینانا وی، و نهبوئا زمانهکی ههفگر تی (بادی : 2018، 58).

یا خویابه هه زمانهک لدویف فهژین و پیددیت ئاخفتتکهرین خو دژیت و پئشدهفیت، لهوما زمان ژی و مک دای گهشی دکهن و تا و فهق ژی دچن، و زمان بو چهندن زاراقا دهیته پارچه کرن، یان هندهک زمانین نوی ژی پهیدا دبن، سههرایی کو زمانی هه مللهتهکی د وارگههی بابینیدا ئیکه وجوداهی پنه دیار نینه، لی ئهف زمانه دوارگههی نویدا یی جیوازه ژ وارگههی بابینی و نه ئیکن (یوسف: 2006، 27). بهر فرهههون یان بهرتهف بونا دناف ئیک زماندا فهگهریت بو، ئیکهلبونا زمانی رهسن دگهل هندهک زمانین دی، یان بهلافبونا مللهتی و پهیدابوئا کومین نوی و جودا، ههروسا وهرار و گهشهکرنا نقشه ئیک مللهت دبهر فرههون و ئافادانکر نیدا (ئامیدی:ب.د، 18).

پهیدابوئا زاراقان لناف زمانی کوردی، کو بوینه ئیک ژ ئهگهرین لاوازبوئا ناسناما ئیکگر تی یا نتهواپهتی لدهف کوردان، فهگهرن بو ئهگهرین رامیاری، کو گریدیای نه سهربخوییا کوردان، کو زمانی کوردی مایه بی دهستههلات و کهتیه ژیر کاریگهرییا زمانی مللهتی داگیرکهر (بادی: 2018، 36). ئهگهری چاکی و تورهیی، کو ژ ئهگهرین سهههکی دهینه دیتن، ئهوی ژی ژ بهر جوداهیی دناقهرا دهفهریت ژیک جودا درهسهناپهتیا خودا، و جوداهیی هزر و بیران. ئهگهری جوگرافی، کو هه جههک ژ وهلائی کوردان خودان سالوخهتین خویین خومالی یه، و ژ هههیم و وارگههین دی بین کوردا جوداپه، ئهف چهنده ژ لایی سروشت و ئاف و ههواي فهیه (بهرواری: 2011، 53). ئهگهرهکی دی، بی گریدایی بابهنی نقشه یه، کو دهینه دیارکرن ههمی مللهتی کورد نه ئیک نقشه، بهلکو توخم و نفسین جیوازان و هه ئیک ژوان زاراقی خو ههیه(سابیر و هندهکین دی: 1987، 4؛ ئهحمهد: 2011، 43).

زمانی ئیکگر تی یی کوردی دشیت بیته بنهمایی ئیکبونا نتهوهیی و ههستی ههف زمانی و ههف چارهنوسی، دناقهرا کورداندا بهیتر لی بکهت و سنورمکی بو ههست و لاینگریا زاراقان بدانیت، کو ئهف دیارده ب رونی و زهلالی ل کوردستانی بهربه لاقه (سابیر: 2014، 37-39). ئاخفتتکهرین هه زاراقهکی گریدان بتتی ب زاراقی خو ههیه و دبینن ئهگهر زمانهک ئیکگر تی لسهر وان هاته سهپاندن دی بیته ئهگهری ژدهست دانا زاراقی وان، و ئهف چهنده یان بهرمم بو جودا بونا کومهلگههی کوردی و پهیدابوئا دوبهرمکی و مملانی، یان ب نهزانین دهیته ئهجام دان (عهلی و عبودالوا: 2011، 51).

ئاریشا سهههکی لهر زمانی کوردی ئهوه ب تیپین تایبتهت بخوئه نه هاتیبه نقیسن، و بهربه لاقبونا زمانی لسهر ئاستی ئاخفتتی (کومهکا زاران)، لسهر کیستی زمانی نقیسنی یه. ئهف چهنده بویه ئهگهری لاوازییا شیاپینین ههبوئا زمانی ئیکگر تی دئیک چارچوهدا دناف ههمی کومهلگههی کوردیدا (شاهین: 2023، 21).

زمان ناسناما ههبوئا هه نتهموکی یه. ههبوئا زمانهک ئیکگر تی ل کوردستانی کو پیک هاتیبیت ژ زارین زمانی کوردی، و بیته زمانی خواندن و نقیسنی، دی بیته ئهگهری ئیکبونا نتهوهیی بو کوردان، و ئیکگر تتی دناقهرا کورداندا ب

تایبەت بەیتر لیکەت، و ناسنامەکان نەتەواپەتەتی یا ئیکگرتی پەیداکەن، بتایبەت هێشتا سەر بەخویا خو بەدەست نە ئینایە، بەر و قازای ئەفقی چەندێ نەبوونا زمانەکی ئیکگرتی دی بیته هوکار بو توندروویا زاری و گریدان ب زاراف و ناوچەگەریی لێسەر کیستی ئیکبوونا کوردی.

تەوهری سێ/ رولی دیروکی دینکینانا ناسناما نەتەواپەتەیدا.

دیروک هەستا نەتەومیە و بێردانکا و ئ یە. وەر نەتەومەک ژ نەتەوا، هەست بخو دکەت و کەساتیا خو پینکدنییت بریکا دیروکا خو یا تایبەت. مللەت، ئەزمون و سەر بۆرین هەمەجور ژ دیروکی وەر دگریت، بێر هاتن و هەستین وی پینکدینن، رویدان و بێر هاتنن دیروکی هاریکارن بو نیزیکرنا تاکین مللەتی ژ لایێ دەرونی فە، و ئیکگرتنا هەفدوو بو بەر سەرگرتنا چارەنقیسی هەفیشک لپاشەر و ژ، و تایبەت بەر سەرگرتنا هێر شین دوژمن، کو دەینە ئاراستەکرن دژی مللەتی بەمی پیروزین خو فە.

دەمی ئاماژە ب دیروکی دەیتەدان، واتە نە بتنی دیروکا هاتیه نقیسین دپەرتوکاندا ، بەلکو دیروکا زیندی یە دناخی تاکاندا، ویا بەر بەلاف دمیشتکین خەلکی دا ، ئەوا زال لێسەر داب و نەریتا. ئیکبوونا فی دیروکی نیزیکوونەکی دسوزا و ئاراستاندا پەیداکەت، و دینە ئەگەرئ و کەهەشێ دبیرومەرین شانازیی بین کەش و بیرومەرین کارساتین رابردوی، وەک هەفین پینکەفتنی و ئومیدین پاشەر و ژ دا. لەورا دەیتە گوتن کو بیرومەرین دیروکی ناخان ژیک نیزیک دکەن ، و جورەکی نیزیکیا دەرونی دناقبەرا و اندا پەیدا دکەن. و کار تیکرنا فی نیزیکیا دەرونی گەلەک پتر ژ هەر نیزیکی یەکا دی بچەندین پلا . (الحصري : 1984 ، 22)

زفرینا بەردەوام بو رابردویی نەتەومی و هشیاریەک بەر امبەر بەایین دیروکی و پینکەهین کەلتوری، کو گرنگی دەت بو وان هیمایا ئەوین دەربینی ژ فی رابردویی نەتەومی دکەن وەک: ئالا ، سەر کردە، دەست کەفت، داستان، شورەش، سور دیت نیشتمانی، هیمایا و چەفەنگ... هتد). ئەف هیمایین نەتەواپەتی نە، و هەمی تاکین مللەتی پێ داخباردن، و ب هێچ رەنگەکی ژ دەبیرنا ناخی دیروکی ناھینە جو داکرن.

ئەو نەتەوا دەیتە داگیرکرن ، یان نەبویە خودان دەولەت وەک کوردان، هەر دەما دیروکا خو ژبیر کر، دی بیته ئەگەر کو هەست و هشیاریا خو ژ دەست بەدەت. و ئەف هەست و هشیاریا نەتەومی ب دیروکی، بو ناز فریتەفە هەتا و ئ دیروکا هاتیه ژبیر کر نەئینتەف بێرا خو بو نە زفریتەفە . و لەورا، دینین ئەوان نەتەوین (فارس ، تورک و عەرب) کورد داگیرکرین، بەری هەر تەشتەکی بزاف کریه دیروکا نەتەوا کورد ژ نافیسەن، و ژمیشکین خەلکی دەربینن (سابیر : 2014 ، 31). ژ لایەکی دیفە قان نەتەوین داگیرکەر بزاف کریه دیروکا کوردان بشوینن داکو چ کار تیکرن نەمینیت لێسەر ناخی تاکێ کورد، و دەینە ئاماژە کرن دناف ژیدەری قان مللەتین داگیرکاردا ب ساخەتین کریت وەک دزیکەر و تالانجی و یاخیکەر و تیروست، ... هتد . ژ لایەکی دی کورد هاتینە مژویلکرن ب رویدانن دیروکا نەتەوین داگیرکەر، کو دیروکەک گەلەک گەش و سەر نجر اکیش نیشاندایە، و سەر نجا کوردان بو دیروکا خو کیشایە. (برتولینو : 2007 ، 8) .

مللەتین کوردستان داگیرکرین حەز و قیانەک هەفیشک هەپە، کو سەرەرای زەنگینیا دەفەرین کوردا، ئەوان بەردەوامی دەفەرین کوردان دناف هەژاری و پاشقەمانیدا هیلانە. هەر وەسا ب بەردەوام هەولداپە کوردان دویری چاقین بیانییا بکەن و بەردەوام ئەو بمین د کاردانن نەخوش و پاشقەمایدا و هێچ پەموەندی ب لایەتین بیانی نەکن ، بو مەرما پینکەفتنی یان گەھاندنا پەیمەکی (برتولینو: 2007 ، 8) .

ئەف مللەتین کورد داگیر کرین ژ لایێ سەربازی فە ، نەشیانە کاریگەرەک مەزن بێخەن سەر تاکێ کورد بێ داگیرکرنا کەلتوری. سەپاندنا زمانی ژ لایێ تورک و عەرب و فارسانقە لێسەر کوردان داگیرکاریا رامیاری و لەشکەری کاریگەر تر لیکریه (سابیر : 2014 ، 32).

نەتەوا دیروکا خو ژبیر دکەت هەست و هەزرا خو ژ دەست دەت ، و دچیتە درەوشەکا ئالوز و بەرزە دا ، هەتا ئەگەر ژ یانا خو وەک مللەت و نەتەو ژ دەست نەدەت ی. و ئەف نەتەوە دشییت هشیاری و هەستا خو بزفریتەفە ب ریکا زفرین بو دیروکا خو

یا نەتەوهیی و پوینەدانێ بۆنەوهی راستەقینە پێ بدەت. لەورا پشتی نەمانا دەستەلاتا بیانی یاداگیرکار، هشیاریا نەتەوهیی دەسپێدکەت ب قەژاندنا دیروکا نەتەوهیی.

قوناغا هەفرکی و مەملانا صەفەوی و ئوسمانی لاسەر کوردستانی، دەهێتە هەژمارتن ب قوناغەک زێرین بو دیروکا کورد و کوردستانی. ب ئەگەرئ هەبونا میرگەها ئیدی، زمانی کوردی ژ زمانی ئاخرتێ بەرف زمانی نەفیسینی چوو، ئەف چەندە ژێ ژ بەر ئەوان بەر هەمین نەدەبی و نەفیسینی دیروکی و بانگەشەکران بو نەتەواپتیا کوردی. ئەف چەندە ب زەلالی د هزر و بەر هەمین نەفیسەر و هوزانفانین کورد دیار دەردکەفیت. مینا شرفخانی بدلیسی، مەلایێ جزیری، علی تەرماخی، فقی تیران، ئەحمەد خانی، و خانەهی قوبادی، بیسارانی، مەولەوی، نالی، کوردی و سالم (البوتانی: 2005، 16؛ ساییر: 2014، 33).

بێ گومان شورشا فەرەنسی 1789، پشەقنەک مەزن بویە لاسەر هاندانا مەلەتین بن دەست و داگیرکری، بو ئەنجامدانا شورەشان لێژی داگیرکەرەن (هۆبۆم: 2013، 99). مەلەتین دچارچوئی دەولەتا ئوسمانی، کوردی ژێ ئیک ژوان، کەفەتە بەر شەپولا کاریگەریا بیرو باوەرین نەتەواپتیا بین شورەشا فەرەنسی. کوردان دەست ب نەفیانا تورک و فاراسان کریه، لێ ئەف کاریگەریی بئتی رەنگەفەدان ل دەف میرین کورد پەیدا کر، و نەچوو دناف لایەنێن جەماوەری بین کورد (جۆیدە: 2013، 195). لەوما لەدەستپێکی هەستا نەتەواپتیا و هزر نەتەواپتیا ل دەف بژارەیا کورد پەیدا بوو. هەمی شورەش و بزاقین کورد بین رویداین ب پالەدرکی نەتەواپتیا بوون، نمونە وەک عبدالرحمن پاشایی بابانی، محمد پاشایی سوران، بدرخان بەگێ بوتانی. ئەف میرین کورد ئیکەمین کاریگەریا هزرین نەتەواپتیا بین شورەشا فەرەنسی پێگەهەشتی. ئەف چەندە وەسا دیار دکتان کو کورد و بتایبەت میر و سەرکردین وان دبی ناگەهی نبوون ژ رویدانین دەرەکی (البوتانی: 2005، 28).

ژ لایەک دی، هەبونا کوردان دناقبەرا هیزین نەتەواپتیا (فارس و تورک و عەرەبان)، کو خودان دیروکەک و رەوشەنبیرەک کاریگەرەن، بویە ئەگەرئ گیروونا پەیدا بوونا هستا نەتەواپتیا ل دە کوردان و کاریگەریەک مەزن سەر بزاقا رزگاری خواز یا کوردی کریه، و نەهێلایە بگەهێتە ئاستەکی پێگەهەشتی، و ئەف چەندە بویە ئەگەرئ پەیدا بوونا شنگەستەکی لاواز پێ دیروکی بو نەتەوا کورد و بزاقا وی یا سیاسی.

لەورا مەلەت کورد ئەگەر بقی خوە وەک نەتەوه بیاریزیت پیدقی ب ئیکبوونا دیروکی هەیه، ئەف دیروکە دێ بیتە ناسناما نەتەواپتیا بو کوردان. راستە دیروکا ئیکگرتی برامانا خو یا گشتی، چ جارا بجه نەهاتیە دژیان نەتەوهکی ژ نەتەوا. دناف مەلەتین جودا هەندەک هەریمین هەین دیروکا وان دگەل دیروکا هەریمین دی کیم یان گەلەک ئیک نەبوویە، و ئەف چەندە نەل دەولەتین ژنوی ئیکگرتین بئتی بەلکو لەولەتین کەش ژ دی بینین بەری دەمی ئیکگرتنی و لەدەمین پشتی ئیکگرتنی ژ، کو خودان هەریمین جودا بونە، بەلکو پشەک ژ هەریمین وان شەری هەندەک هەریمین دی بین هەمان مەلەت دکر. ئیکبوونا دیروکی، نە ئەوه ئیکبوونا گشتی دەهەمی قوناغین دیروکی، بەلکو ئیکبوونا ریزەیی یه کو دیار دبیت دگرنگترین لاپەرین دیروکا وی مەلەتیدا، ئەو لاپەرین دیروکی بین رەوشەنبیریا نەتەوهی یا سەرەکی پەیدا کر، و تاییەتەندین وی داین. دقیت نەهێتە ژ بیری کران هەر ناوچەک یان هەریمەکی، هەندەک پشکین دیروکا تاییەت بخوڤە هەنە و دجیاوازان ژ هەندەک پشکین دی بین دیروکی. سەرەرای جیاوازیین سڤک، بقی رەنگی دیروک کار خو دکەت دپێکینانا ناسناما نەتەوا (زرزور: 1999، 75).

پرسگریکا راستەقین بەرامبەر کوردان دیوارێ ناسناما نەتەواپتیا یا ئیکگرتیدا، نە خواندن و تیگەهشتنا درسته بو دیروکا خو. بێ گومان دیروکە دبیتە هوی نازراندن و بەیز ئیختنا هەستا نەتەواپتیا. دیروک بگشتی رویدان و سەرەتاییین باب و باپیرا فەدگیریت، سەرکەفتن و سەر نشیقیا نیشان دەت. هینما و جەقەنگ و قارەمانین نەتەوهی، هەر وەسا نالا و سەرودەک نیشتمانی، هەمی پێکە بەر هەمی خەباتا دریزا مەلەت کورده ب نارمانجا دانانا وەلاتەک نەتەوهی سەر بە خو. لەورا پیدقی یه ئەف دیروکە بێ جیاوازییا ناوچەیی و هەریمی بەهیت پوینەدان و خواندن، و رویدان و کەسانین دناف لاپەرین و ئ دا بەهینە بەرز راگرتن. نەک هەر ناوچەک و هەریمەک بئتی گرنگی پێ ب دیروک و سەرکردەین ناوچەیا خو بدەت، و دویر بکەفیت ژ

دهقهرین دهردور، ئەف چەندە چ ژنەگەرین رامیاری یان جوگرافی یان تاگیریا عەشیرەتی، و لایەنگەر یا دەرڤە بیتن، دئ لدوماهیکی بیته ئەگەرئ نەبونا دیروکەک ئیکگرتی و کارتیکرەک خراب کەتە سەر پیکگیدانا تاکین مللەتی، و لدوماهیکی ناسناما نەتەوی یا ئیکگرتی دئ لاواز کەتن، و تاگیریا دەرڤە و ناوڤی و عەشیرەتی بەهیز کەتن.

ناکوکی و ململانی دناقبەرا میرگەهین کوردی و لایەنگەر یا وان، کو ئەف تاگیریه وەک نەریتەک نەرینی لدەف کوردان مایە تاکو فی سەردەمی، بویە ئەگەرئ پەیدابونا دیروکەک ناوچەیی دناف کوردان دا. ئەف تاگیریه پاش نەمانا میرگەهان بەرف عەشیرەت و ناوچەیی چویە، و بونە بەر بەست بەرامبەر پێشکەفتنا هەستا نەتەویەتی و دروستبونا ناسناما نەتەویەتی یا ئیکگرتی. عەشیرەتگیری و ناوچەگیری بویە گوما ژیکفەبون و ئالوزیبان دناف کورداندا، و لاوازی و سستییا ئیکبونا کومەلگەهێ کوردی و پیکفەگیدان هزری و رامیاری بەرچاڤ دکن. لەوما لەر کوردان فەرە خو ژ تاگیریا عەشیرەتگیری و ناوچەگیری دوبر بەکن، و بەرف تاگیریا نەتەویەتی بچیت. گیانی ئیکبونا نەتەوی بەیتە ئافاکرن لەر بنەمای دیروک و رەوشەنبیریا هەڤیشک، و هزرا دەولەتبونا نەتەویەتی، لەهێ هزرا عەشیرەتگیری و ناوچەگیری بەیتە بەلافکرن (البوتانی: 2019، 104).

هەر وەسا ژ دیروکی ئەوین بویە بەر بەست بەرامبەر ناسناما ئیکگرتی بو کوردان، ئەو ژێ چەتایەتی و خوڤورشی ب لایەنین دژی کوردا. ئەف دیارە دگەل ململانا صەفوی – ئوسمانی دناف کوردان دا پەیدابوو، و بویە نەریتەک میراتگیر تاکو ئەفی سەردەمی. لەوما گیدان ب ناسناما نەتەویەتی یا ئیکگرتی پیدفی ب خواندن و تیکەهشتنا دیروکی کوردی یا گشتی یە، و ئەگەرین کەفتن و بی دەنگ کرنا بزاقن کوردی، و دەر دەسەری و نەخوشیین مللەتی کورد بەهین بەرچاڤکرن. گرنگی دان ب دیروکی مەرچی سەرەکی و گرنگی بو بلندکرنا هەستا نەتەویەتی، ژ بەر ئەو بیردانکا نەتەویەتی یە (البوتانی: 2019، 107).

هەندەک ژ تاییەتمەندین بواری نەتەویەتی، نامازە ددەن کو پیدفییه هەر نەتەویەکی پشکەکی ژ دیروکا خو ژبیربەت، ئەف نامازە پشکەکا مەزنا راستی بخوڤە دگرت. چونکی ئیکبونا راستقینە یا نەتەویەکی ناهیتە مسوگەر کرنا ئەگەر بریکا ب ژبیرکرنا پشکەکی ژ رویدانین بدریژا هیا دیروکا وان یا دریز هاتینە رویدان. و دەمی نامازە دکنە ژبیرکرنا پشکەکی ژ رویدانین دیروکی مەرەما وان نەژبیرنا وان رویدانایە ژ پەر توکا، بەلکو پشک گواڤیتنا وان رویدانا ودوبرکرنا وان هزرکرنا کاریگر لەر تاکین مللەتی، بەر امیر سەر ئیخستن و سەر پشکرنا دیروکا هەڤیشک لەر وان رویدانین نەخواریار. پشکی ئیکگرتی بتنی ئەف رویدانە دئ مین وەک بێر هاتن دناقبەرا تاکین کوردا، ژبلی هەندەک خالین تاییەت بو کەسانین تاییەتمەند ب دیروکی ڤە، دیروکا بەری هشیار بوون و ئیکگرتنا کوردان یا نەتەویەتی (زرزور: 1999، 75).

پیدفییه ئم کورد و بتاییت بریار بەدەست دوبارە پیدچون دناخ و رەڤتارین خودا بکن لەر وان شاشیین ددەمین بویدا بویە ریکگر بەرامبەر ئیکبونا مە، دا ژوان شیاشیان بەیتە پاراستن و دوبارە نەبن. لئ بەروڤاژی ئەمی دبیین سەری کوردان مژویلی هەڤرکی و ململانا ناڤخوین، و ئەنجامن مەرگەسات لدوڤ خو نائینە. بی گومان ئە هەمی یە ڤەگەریت بو لاوازییا بیردانکا مژووی یا ئەڤان کەسان و نەبونا تیکەهشتنا دروست ب دیروکا کوردایەتی. مخابنی ڤە لقی سەردەمی هەستیار زیدەباری پارچەکرنا کوردستانی دناقبەرا دوژمنا، دبیین کوردستان هاتیه دابشکر لەر دەرڤە دەستەلادارین سیاسی یان کوردی، بی ئەف پارت و لایەنین سیاسی هزر دیکگرتن و چیکرنا دیروکەک هەڤیشک بکن، کو ببیتە بناغی کوردستانەک ئیکگرتی ژلای هزر و بێر و دیروک و زمانی ڤە. بەلکو هەر لایەنەک بتنی چاڤی وی لەر بەرژەوندییا تاکی یە و هزرا ناوچەگیری زالنر لئ دکت بو پاراستنا وان بەرژەوندییا. پیدفی یە کار لەر هەبونا سەرکردایەتیک ئیکگرتی خودان پشەقانییا هەمی کوردان و پەڤدارا هەمی کوردان بیتن، دا ئەو کارساتین چەرخین چویی دوبارە نەبن. بتاییەت لقی دەمی دەرڤە بگشتی دقوناغکا نویدا دەر باس دبیت، و دوبارە هیلین سنورا و دەستەلاتا حکومەتین نافەندی بی دەیتە دارشتن.

نه‌نجام /

- 1- فهكولینی هوکارین ئهرینی و نهرینی ین زمان و دیروکا کوردان دیارکرن بین کارتیکنری دکن لسه تیگهه ههستا نهتهوایهتی، و دیارکر چه‌ن زمان و دیروکا یا دجودا و دوبرین دناقبهرا ههریم و ناوچهیین وهلاتی رهوشا ئیکبوونا نهتهوایهتی بهرهف خرابیی لاواز و نهمانی دچیت، و چه‌ن زمان و دیروک دههقبهش و ئیکگرتیین ئیکبوونا نهتهوایهتی بهیز دکن و ئیکگرتن بهیزتر لیدههت. له‌وما بو مه دیار دبیت گرنگرتین هوکارین حمزا ئیکگرتتی دهر و نادا په‌یدادکن، و دبینه ئه‌گهر ئ پیکئینانا نهتهوهی و نهتهوایهتی، ئیکبوونا زمانی و دیروکی به.
- 2- هوکارین سه‌رمکی دپیکئینانا ناسناما نهتهوایهتی ئیکبوونا زمانی و ئیکبوونا دیروکی به، و بریکا فان هردوو بنه‌ما دقیت بنه‌مائیت دی بین کارتیکنری دکن لسه نهتهوایهتی بهینه هه‌لسه‌نگاندن. لی چ هوکارهک ژ هوکارین جاکی بهسه‌ناکه‌فیت لسه کارتیکنرا زمانی و دیروکی دق بوارید.
- 3- هوکار ئ پیه‌وه‌ندیکرنا جوگرافی، کارتیکنه‌کا مه‌زن دکته سه‌ر ناسناما نهتهوایهتی یا ئیکگرتی، چونکی نه‌بوونا په‌یوه‌ندیکرنا جوگرافی دبینه ئه‌گهر پشکین ئیک نهتهوهی ژیک جودابین، ههر چه‌نده ئیکبوونا زمانی و دیروکی یا هه‌ی. لی ب بورینا ده‌می، ئه‌ف دوبر که‌فته دبینه ئه‌گهر ئ درسته‌بوونا دوبر که‌تتی دزمانی و دیروکی ئیک نهتهوه‌دا.
- 4- سه‌ره‌رای هه‌می جیوازیین (جوگرافی، زمانی، دیروکی و ... هند) دناقبهرا ههریم و ناوچهیین کوردیدا، لی ئه‌ف ده‌قه‌ره به‌رف خودیرکرتی نه‌چوینه، به‌لکو به‌رده‌وام هه‌ست ب گرتیان و په‌یوه‌ندیکرتی چوینه، و ههر ده‌قه‌ره‌ک یان ناوچه‌یه‌ک پیدقیی ب هاریکاری و په‌یوه‌ندیکرتی دگهل ناوچه‌یین دی هه‌بویه.
- 5- ئیکگرتنا کوردان ده‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی نهتهوایهتی، پینگه‌ه‌کا ئهرینی به‌ به‌رف ئیکگرتنا گشتی یا تاکین کورد، و که‌سه نه‌شیت دژی وئ راه‌ستین، هه‌تا ئه‌گهر ئه‌و ده‌سه‌تکف ژ فیدرالیه‌تی کیمتر ژ ی بیت. ههر بو زانین ئیکگرتنا راسته‌قینه و یا گشتی یا کوردی ناگونجیت دگهل بیر و باوه‌ر و هزر و ده‌زگه‌ه و پیکه‌تین ناوچه‌یی و ههریمی، ههره‌سا ئه‌ف ئارمانجا مه‌زن به‌سه‌تفه ناهیت ئه‌گهر ئه‌ف بیرو باوه‌رین ناوچه‌یی و ههریمی نه‌هینه ژ ناهیرن. ههره‌سا ئیکگرتنا راسته‌قینه دناقبه‌را کورداندا ناهیته به‌هینان ب رازیبوونا رژیمین ناوچه‌یه‌ک پیدقیی لسه‌ر وان به‌یته سه‌پاندن.
- 6- ده‌ر که‌تتا چه‌تاتییا سیاسی و حزا ده‌سه‌ته‌لاتییا بیسنور لده‌ف پارتین سیاسی ین کوردی، بوو ئه‌گهر ئ ئینانا تایفه‌گه‌ریی و هه‌فرکیا چینا بو نا کوردان، و سیاسه‌ت ژ بنه‌مایین خو بین سه‌روشتی ده‌ر که‌ت، به‌رف شه‌رمکی ژ ناهیرنی، و به‌سه‌ر که‌رنا شیانین ئابوری، و په‌یداکرنا ژیکجودابوونی دناقبه‌را وان.

راسپارده/

- 1- دق سه‌رده‌میدا، پیدقییا کوردان ب ئیکگرتنی به‌یزترین گرنتییه بو به‌سه‌ت فه‌ ئینانا ماقین خو ین نهتهوایهتی، کو ئه‌ف مافه پیدقی ب ئیکگرتنا هه‌می لایه‌نا هه‌یه، ههره‌سا دئ بیته ئه‌گهر ئ به‌سه‌ت فه‌ئینانا نارمانجین ئابوری و جفاکی، و دئ بیته بناغی ریکه‌ستنی بو نهته‌مه‌ک خودان عه‌رد و زمان و دیروک و که‌لتور، و هه‌سه‌ته‌ک نهتهوایهتی یی ئیکگرتی.
- 2- پینشه‌چوون و خوشگوزارییا کوردان گرتدایی ئیکگرتنا وان یا نهتهوایهتی به، و پیدقی ب گرتدانه‌کا خوازاریه دناقبه‌را ههریم و ناوچه‌یین کوردستانی ین جودا هه‌یه.
- 3- ژ بنه‌مایین سه‌رمکی بین ئیکبوونا نه‌ستیمانی هه‌بوونا یه‌کسانیا ئابوری به‌ تیدا، زیده‌باری ئه‌و ده‌سه‌تکه‌فتیین سیسته‌می سیاسی به‌سه‌تفه‌ئینان بدریژاها ریبازا خو ژ ده‌سه‌تکه‌فتیین ئابوری بین به‌شداریکرین دزیده‌کرنا داهاتی تاکه‌که‌سی و داهاتی نه‌ته‌وه‌یی.
- 4- هه‌بوونا چینا دجاکی دا به‌شداریی دجالاکرنا رهوشا گرتی دناقبه‌را کورین ئیک جفاک دکته، و تاییه‌ت ده‌می هه‌فرکیا چینا زیده‌دبیت ژ به‌ر هه‌بوونا سه‌ما جفکی دناف ملله‌تیدا، وی ده‌می نه‌ئیکبوونا جفاکی خورت دبیت، و دبینه ئه‌گهر ئ په‌یدابوونا

شورهن جفاکی وگرژیی دناف مللهتیدا، وئیکبونا نشتمانی دئ لاواز بیت. لهوما پندقییه ریژا جوداهیئ دناقبهرا چینا نه مینیت.

5- سروشتی جوگرافی یی کوردستانی و لاوازییا ریین پنگه مگریدانی وهه بونا ئاستهنگین په یوه ندیکنی دناقبهرا ناوچه و هریمین جودا، بهشداریی دژیکجودابوونی ژهموو دکمت، ودبیته ئهگمئ لاوازکرنای ئیکبونا نهتهوایهتی دناقبهرا تاکین کورد، وتایهت دهمی خهلیکی وان دهقرا دزانن ددویرن ژناقهدا دهسته لاتی، دئ پتر هینه هاندان بو جودابوونی، و دئ هزرا ناوچهگیری و هریمی، بهرامبهرا هزر نهتهوایهتی لسه وان زالبیت. گهلهک نهتهوه دبیین کو ئیک ژریکین پاراستنا ئیکبونا نهتهوایهتی دابینکرنا ریکین فهگوهاستنی یه دناقبهرا ناوچه و هریماند، داکو ژیکجودابوون ببیته تشتهکی بدوماهیکی هاتی، ههروهسا زیدهبوونا ریکین فهگوهاستنی دناقبهرا هریمایهتی دناقبهرا چالاکییا نابوری و زیدهبوونا کاریگریا بهرهمینانا نابوری نهتهوایهتی.

6- خواندن وپهروردی رولهک مهن ههیه دبجهئینانا ئیکبونا نهتهوهیی بریکا ناساندنا دیروکا ولاتا ونهتهوا، و خاندنا سیسته مئ سیاسی، ومللهتا ودهولتهتا، وناساندنا تاکهکسهسا ب مافین نشتمانی وان ومافین وان، وئهف چهنده جورهکی هشیاریی پهیداکهت لدهف مللهتی، کو بسهر ئیک نهتهوه، مهستره ژگروپین بچوبیک، وهکی خیزانی یان هوزی یان گوندی، وریکا فی چهندی قوتابخانهیه کو هاریکاره بو ههستکرنا ههفیشک ب ئیکبونا نشتمانی، ولایهنگریا بو نهتهوی شوینا لایهنگریی بو ناوچی یان هریمی بگریت. ژبهرکو قوتابخانا گیانی دیالوکی وگهنگه شهکرنی دچینیت ددهرونین قوتابیین خودا دور ههس بابهتهکی ناکوکی لسه هههیت، ودئ فیربه گهنگه شهکرنای تشتین گرنگ، ودئ ههستا لیبوورینی لدهف وان زیده بیت بهرامبهس کسهین بهرامبهس، وتایهت ئهگه قوتابخانه هه تشتهکی دپروگرامین خو بین خواندنیدا نههیلیت ههستیاریی دناقبهرا چینین جفاک زیده بکمت، ههتا ئهگه ئه رویدان ددروست ژی بن، وراستهکا دیروکی بن، چونکی دل ناکهفته ئیک ئهگه فیری ههمناهنگی نهبن ژزاروکیینی.

لیستا ژیدهرا :

1. ابن خلدون ساطع الحصري، اراء و احاديث في الوطنية و القومية، بيروت، 1984.
2. ابن خلدون ساطع الحصري، ماهي القومية؟ ابحاث و دراسات على ضوء الاحداث و النظريات، بيروت، 1985.
3. اسماعيل بادي، زمان و ديالكتين زمانی كوردی، پهرتوكخانا گازی، دهوك، 2018.
4. جان برتو لينو، الكورد (موطنهم، تاريخهم، و قائدهم الموعود الذي تمناه الشاعر احمدي خاني)، دهوك، 2007.
5. خهلات موسی یووسف، زمانی نهتهوهیی دتهقگهرا رزگارخووازا كوردیدا، ههولیر، 2006.
6. رهفیک سابیر، بهستاندارکردنی زمان و ئهلفوبیی كوردی، ناوهندی غهزملنوس بو چاپ و بلاوکردنهوه، تاران، 2014.
7. سلام ناوخوش بهکر، زمانناسی و ههندی بابهتی زمانناسی كوردی، ههولیر، 2004.
8. شیرزاد سهبری عهلی و عهبدولسهلام نهجهمدین عهبدوالا، زمانفانییا کارهکی، دزگهگه هیسپیری، دهوك، 2011.
9. صادق بهأ الدین ئامیدی، ریزمانا كوردی کرمانجیا ژوری و ژیری یا ههقبهركری، چاپا ئیکتی، زانکویا صلاح الدین، ب. د.
10. صدیق جهجی وهلی بهرواری، پروژی ههقگرتنا زمانی كوردی، چاپخانا زانکویا دهوك، دهوك، 2011.
11. عبدالفتاح علي البوتانی، بدايات الشعور القومي الكوردي في التاريخ الحديث، دهوك، 2005.
12. -----، حول اشكالية الوعي القومي الكوردي المعاصر، اربيل، 2019.
13. عهبدوالمهناف رهمهزان نهحمهد، ئهتهسهی زمان (ههریمی كوردستانی عیراق وهک نمونه)، دزگهگه هیسپیری، دهوك، 2011.
14. عزالدین مصطفی رسول، الواقعية في الادب الكردي، بيروت، د. ت.

15. فرید ریش موولیر، ئەلبیرت سوسین و هوو مەگاس، زمانێ کوردی (چەند لیکۆلینەکی فیلۆلۆجی زمان)، وەرگێران: حەمید عزیز، هەولیر، 2005 .
16. کامیل حەسەن بەسی، کوردستان موکریانی، سادق بەا الدین ئامیدی و حەمە ئەمین هەورامی، زاراوە کوردییەکان، زانکۆی سەلاحەدین، هەولیر، 1987.
17. کمال بشیر، علم اللغة الاجتماعي، مدخل، دار غريب للطباعة و النشر، القاهرة، 1994.
18. محمد حسن عبدالعزيز، علم اللغة الاجتماعي، مكتبة الاداب، القاهرة، 2009 .
19. عدنان محمد زرزور، جذور الفكر القومي و العلماني، المكتب الاسلامي، بيروت، 1999.
20. اريك هويسباوم، الامم و النزعة القومية، ترجمة: عدنان حسن، سوريا، 1999 .
21. هوكر طاهر توفيق، قومية بلا عنوان(اسباب عدم قيام دولة كردية من حركة شيخ عبيدالله النهري الى نهاية مشكلة الموصل)، مؤسسة موکریانی للطباعة و النشر، اربيل، 2006.
22. أي جية هوبزبوم، الشعوب و القوميات منذ عام 1780 المنهج و الخرافة و الحقيقة، ترجمة: مصطفى الحجاج، هيئة ابوظبي للسياحة و الثقافة، ابوظبي، 2013 .
23. کمال شاهین، اللغة في المسألة القومية الكردية، اسو للدراسات، سلیمانیة، 2023.
24. وديع جويده، الحركة القومية الكردية نشأتها و تطورها، ترجمة: مجموعة من المؤلفين، دار اراس، اربيل، 2013.

الخلاصة

اصبحت موضوع القومية و الفكر القومي و الدراسة حول مبادئها محل اهتمام الباحثين و المراكز البحثية. اللغة و التاريخ تعتبران من المقومات الرئيسية في تكوين الهوية القومية لافراد اي امة. تعد اللغة من وسائل الترابط بين افراد الامة الواحدة، و قوة اللغة ترجع الى قوة متكلمها. بالنسبة للغة الكوردية و دوره في توحيد متكلميها فقد انعكس سلبا على تكوين الهوية القومية الموحدة بسبب تقسيمه الى عدة لهجات محلية مختلفة، و بسبب ذلك يرجع الى قدمه او للواقع الجغرافي، و احتلال كوردستان من قبل امم عدة و عدم وجود كيان موحد و مستقل في العصور الوسطى و الحديثة خاص بالكورد و تقسيمهم الى عدد من الامارات المتناحرة. ولهذا كله لم يتمكن اللغة الكوردية ان تلعب او تقوم بدور التوحيد بين الكورد بل اصبح من عوامل التفرقة في تشكيل الهوية القومية. كذلك بالنسبة للتاريخ، فعلى الرغم هي من عوامل توحيد افراد الامة الواحدة، الا ان التاريخ الكوردي على الرغم هي مليئة بالاحداث و الانتصارات و الابطال، ولكن بسبب عدم وجود كيان كردي مستقل موحد و تقسيمها بين المحتلين، اصبحت سببا في عدم الاهتمام بالتاريخ الكوردي الموحد، و ركزت الاهتمام فقط على تاريخ المنطقية، و تمجيد الابطال الخاص بالمنطقة المحددة جغرافيا دون الاطار العام للتاريخ الكوردي في كوردستان الكبرى. و عليه فان التاريخ الكوردي بدل ان تلعب دورا مهما في تكوين الهوية القومية الموحدة للكورد اصبحت سببا في التفرقة و التجزئة .

كلمات افتتاحية: القومية، الكرد، اللغة، التاريخ، الوحدة، التجزئة.

Assistant. Prof. DR. Shivan Mohammad Khalid

Abstract

The subject of nationalism, national thought, and the study of its principles has become a point of interest for researchers and research centers. Language and history are considered key components in shaping the national identity of individuals from any nation. Language is one of the means of connection among the individuals of a single nation, and the power of a language is tied to the strength of its speakers. Regarding the Kurdish language and its role in uniting its speakers, it has negatively affected the formation of a unified national identity due to its division into several different local dialects. This division is attributed to its ancient roots, the geographical reality, the occupation of Kurdistan by various nations, and the absence of a unified and independent entity for the Kurds in the medieval and modern ages, resulting in their division into a number of conflicting emirates. For all these reasons, the Kurdish language has not been able to play or assume a role in unifying the Kurds, but rather has become a factor of division in shaping national identity. Similarly, regarding history, although it is one of the factors uniting the members of a single nation, Kurdish history, despite being filled with events, victories, and heroes, has become a reason for the lack of interest in a unified Kurdish history due to the absence of a unified independent Kurdish entity and its division among occupiers. This has focused attention only on the history of regions, glorifying the heroes specific to geographically defined areas without considering the broader context of Kurdish history in Greater Kurdistan. Consequently, instead of playing an important role in forming a unified national identity for the Kurds, Kurdish history has become a cause of division and fragmentation.

Keywords: nation, Kurd, language, history, unity, division